

استفاده از مفاد و نتایج این پایان نامه
بدون مجوز کتبی دانشگاه سمنان ممنوع است.

دانشگاه سمنان

گروه الهیات (ادیان و عرفان)

پایان نامه:

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته ادیان و عرفان تطبیقی

عنوان:

بررسی پیدایش، سیر و تحوّل «احوال و مقامات عرفانی» تا پایان قرن

هفتم هجری قمری

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر قدرت الله خیاطیان

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر عظیم حمزئیان

دانشجو:

سید حمید دلاور

شهریور ۱۳۸۹

تقدیم به:

اسطوره‌ی صبر و استقامت، پدرم

که همیشه دوستش خواهم داشت.

ساله‌ی مهر و عطوفت، مادرم

که معلّم من بوده، هست و خواهد بود.

آنانکه وجودشان همه عشق است و وجودمان برایشان همه رنج،
توانشان رفت تا به توانایی برسیم و مویشان به سپیدی گرفت تا روی
سپید بمانیم؛ آنانکه بلندای مهر و بزرگواریشان بلندتر از سقف آسمان
است. در برابر وجود گرامیتان زانوی ادب بر زمین می‌نهم و با دلی
مالامال از محبت بر دستانتان بوسه می‌زنم.

سپاس:

پیش از هر چیز بر خود لازم می‌دانم، از هدایت‌های عالمانه‌ی استاد بزرگوارم جناب دکتر قدرت الله خیطایان سپاسگزاری کنم که بی‌تردید این پژوهش، بی‌عنایات آفتاب‌گونه‌ی ایشان به مرحله‌ی رسیدگی و ارائه نمی‌رسید. و در مقابل دلسوزیهای بی‌دریغ ایشان هیچ ندارم جز این که تا همیشه زیر دین بی‌پایانشان خواهم بود؛ چرا که طفل بی‌دست و پای تحقیق من به دستگیری استادانه‌ی ایشان گام برداشت و به مدد فضل ایشان بالید.

از استاد بزرگوارم دکتر حمزئیان که با راهنمایی‌های پیوسته‌ی خود، در نگارش این رساله، بنده را یاری فرمودند، صمیمانه سپاسگزارم و سلامتی و توفیق ایشان را از خداوند بزرگ آرزومندم.

و این سپاس ناتمام خواهد بود اگر یادی از یاری‌های بی‌شائبه‌ی استاد ارجمندم جناب دکتر جواد فیروزی که بسیار رهین منت رهگشائی‌هایشان در طول تحصیل هستم و خدا را سپاس می‌گویم که در مرحله‌ی پایانی و به بهانه‌ی دآوری، خوشه‌چین خرمن دانششان گشتم.

و در نهایت کمال سپاس را دارم از هر آنکه در زندگی به من کلمه‌ای آموخت.

چکیده:

در فرهنگ اسلامی، ابتدا عناوین آنچه که بعداً «احوال و مقامات عرفانی» نامیده شده، به صورت مفاهیم ایمانی، اخلاقی و معنوی در قرآن کریم و سنت رسول خدا (ص) مطرح شده‌اند و به تدریج و با درجات مختلف در عمل صحابه و تابعین و دیگر مسلمانان راه یافته‌اند و سپس با توجه به جنبه‌ی باطنی و معنوی حالات و مقامات و با عنایت به تغییرات و تحولاتی که در روح انسان ایجاد می‌کنند، از مفاهیم اخلاقی و ایمانی به عوامل سیر و سلوک باطنی ارتقاء یافتند و خلعت «اصطلاحات عرفانی» را پوشیده‌اند. پایان‌نامه‌ی حاضر با هدف بررسی پیدایش، سیر و تحول احوال و مقامات عرفانی تا پایان قرن هفتم هجری و با روش کتابخانه‌ای و به شیوه‌ی تاریخی صورت گرفته است.

شش فرضیه‌ی آن عبارتند از:

- ۱- منشأ اصطلاحات احوال و مقامات، آیات قرآن و احادیث معصومین علیهم السلام است.
- ۲- اولین کسی که به احوال و مقامات در صدر اسلام پرداخته، حضرت علی (ع) است.
- ۳- در مورد منازل و مقامات عرفانی، اختلاف نظر زیادی در بین عرفا وجود دارد.
- ۴- درباره‌ی عناوین منازل سیر و سلوک عرفانی، اختلاف نظر زیادی در بین عرفا وجود دارد.
- ۵- اختلاف نظر عرفا در بحث احوال به سبب یافته‌های مختلف حاصل از کشف و شهودهای آنان است.
- ۶- قرن‌های دوم، چهارم و پنجم هجری، دوران رشد و شکوفایی و بالندگی بحث احوال و مقامات است.

در این پژوهش، با توجه به اهمیت جایگاه بحث «احوال و مقامات عرفانی» در عرفان اسلامی، با بررسی تاریخی و تحلیلی در متون مهم و اصیل عرفانی، به بررسی و پاسخ این فرضیه‌ها پرداخته شد، که در نتیجه هر شش فرضیه‌ی مطرح شده در فوق به اثبات رسید.

کلید واژه‌ها: احوال، مقامات، پیدایش، سیر و تحول، اصطلاحات عرفانی.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول: کلیات

۲	مقدمه .....
۳	(۱-۱) بیان مسأله .....
۵	(۱-۲) اهداف پژوهش .....
۵	(۱-۳) پرسش‌های پژوهش .....
۵	(۱-۴) فرضیه‌های پژوهش .....
۶	(۱-۵) شیوه و روش پژوهش .....
۷	(۱-۶) چگونگی انجام پژوهش .....
۸	(۱-۷) ابزار تحقیق .....
۸	(۱-۸) پیشینه‌ی پژوهش .....

فصل دوم: احوال

۱۱	سیر و سلوک .....
۱۴	سالک .....
۱۴	(۲-۱) حال در لغت .....
۱۵	(۲-۲) احوال در اصطلاح عرفان .....
۱۵	(۲-۲-۱) جنید بغدادی .....

- ۱۶ ..... ۲-۲-۲) ابوبکر واسطی
- ۱۶ ..... ۲-۲-۳) ابونصر سراج طوسی
- ۱۶ ..... ۲-۲-۴) ابوسعید (سعید) واعظ النیسابوری خرگوشی
- ۱۷ ..... ۲-۲-۵) ابوالحسن هجویری
- ۱۷ ..... ۲-۲-۶) ابوالقاسم قشیری
- ۱۷ ..... ۲-۲-۷) قطب الدین مظفر عبّادی
- ۱۸ ..... ۲-۲-۸) شهاب الدین ابو حفص عمر سهروردی
- ۱۸ ..... ۲-۲-۹) ابن عربی
- ۱۹ ..... ۲-۲-۱۰) مولوی
- ۲۰ ..... ۲-۲-۱۱) سعدی شیرازی
- ۲۰ ..... ۲-۲-۱۲) ابن الدبّاغ
- ۲۴ ..... ۲-۳) منشأ اصطلاحات احوال و مقامات
- ۲۴ ..... ۲-۳-۱) آیات قرآن
- ۲۵ ..... ۲-۳-۲) روایات
- ۲۶ ..... ۲-۴) زمان پیدایش احوال و مقامات و سیر آن
- ۲۶ ..... ۲-۴-۱) امام علی (ع)
- ۲۷ ..... ۲-۴-۲) امام جعفر صادق (ع)
- ۲۸ ..... ۲-۴-۳) رابعه عدویّه
- ۲۸ ..... ۲-۴-۴) عبدالواحد بن زید

- ۲۸ ..... (۲-۴-۵) شقیق بلخی
- ۲۹ ..... (۲-۴-۶) ابوسلیمان دارانی
- ۲۹ ..... (۲-۴-۷) حارث محاسبی
- ۲۹ ..... (۲-۴-۸) سری سقطی
- ۳۰ ..... (۲-۴-۹) ذوالنون مصری
- ۳۱ ..... (۲-۵) بررسی آراء و نظرات عرفا درباره احوال و علل اختلاف نظر آنان
- ۳۷ ..... (۲-۶) بررسی تطبیقی نظرات ابونصر سراج و خواجه عبدالله انصاری در احوال
- ۳۸ ..... (۲-۷) ارتباط وقت با حال
- ۴۱ ..... (۲-۸) ارتباط حال با جذبه
- ۴۳ ..... (۲-۹) ورود حال بر عارف
- ۴۴ ..... (۲-۱۰) مصباح الشریعه و مفتاح الحقیقه
- ۵۳ ..... یادداشت ها

فصل سوم: مقامات

- ۵۸ ..... (۳-۱) مقام در لغت
- ۵۸ ..... (۳-۲) مقامات در اصطلاح عرفان
- ۵۸ ..... (۳-۲-۱) ابو نصر سراج طوسی
- ۵۹ ..... (۳-۲-۲) ابوسعید (سعید) خرگوشی
- ۵۹ ..... (۳-۲-۳) ابوالحسن هجویری

- ۵۹ ..... ابوالقاسم قشیری (۳-۲-۴)
- ۶۰ ..... احمد جام (۳-۲-۵)
- ۶۰ ..... شهاب الدین ابوحفص عمر سهروردی (۳-۲-۶)
- ۶۰ ..... محیی الدین بن عربی (۳-۲-۷)
- ۶۱ ..... عزیزالدین نسفی (۳-۲-۸)
- ۶۱ ..... ابن دباغ (۳-۲-۹)
- ۶۲ ..... تعداد و ترتیب مقامات (۳-۳)
- ۶۲ ..... امام جعفر صادق (ع) (۳-۳-۱)
- ۶۳ ..... شقیق بلخی (۳-۳-۲)
- ۶۵ ..... ابوسلیمان دارانی (۳-۳-۳)
- ۶۵ ..... حارث محاسبی (۳-۳-۴)
- ۶۶ ..... یحیی بن معاذ رازی (۳-۳-۵)
- ۶۶ ..... ابوسعید خَراز (۳-۳-۶)
- ۶۷ ..... ابوالحسین نوری (۳-۳-۷)
- ۶۸ ..... ذوالنون مصری، جنید بغدادی، ابوبکر کتانی (۳-۳-۸)
- ۶۸ ..... محمد علی حکیم ترمذی (۳-۳-۹)
- ۶۹ ..... ابوبکر واسطی (۳-۳-۱۰)
- ۶۹ ..... ابوعلی رود باری (۳-۳-۱۱)
- ۷۰ ..... امام مستملی بخاری (۳-۳-۱۲)

- ۱۳-۳-۳- ابوطالب مکی ۷۰
- ۱۴-۳-۳- ابوسعبد(سعید) خرگوشی ۷۰
- ۱۵-۳-۳- ابوعبدالرحمان سلمی ۷۱
- ۱۶-۳-۳- ابوالحسن هجویری ۷۲
- ۱۷-۳-۳- ابوالقاسم قشیری ۷۲
- ۱۸-۳-۳- ابوحامد غزالی ۷۳
- ۱۹-۳-۳- احمد جام ۷۳
- ۲۰-۳-۳- قطب الدین مظفر عبّادی ۷۳
- ۲۱-۳-۳- عبدالخالق غجدوانی ۷۴
- ۲۲-۳-۳- روزبهان بقلی شیرازی ۷۵
- ۲۳-۳-۳- شیخ نجم الدین کبری ۷۶
- ۲۴-۳-۳- فرید الدین عطار نیشابوری ۷۷
- ۲۵-۳-۳- شهاب الدین ابوحفص عمرسهروردی ۷۸
- ۲۶-۳-۳- محیی الدین بن عربی ۷۸
- ۲۷-۳-۳- خواجه نصیرالدین طوسی ۸۰
- ۲۸-۳-۳- مولوی ۸۰
- ۲۹-۳-۳- عزیزالدین نسفی ۸۱
- ۳-۳- بررسی تطبیقی نظرات ابونصر سراج طوسی و خواجه عبدالله انصاری در
- مقامات ۸۲

- ۸۶ ..... (۳-۴-۱) نتیجه‌ی آراء و نظرات عرفا درباره‌ی مقامات
- ۸۷ ..... (۳-۵) اختلاف در عناوین مقامات
- ۹۱ ..... (۳-۶) علل اختلاف در مقامات
- ۹۳ ..... (۳-۷) ابومنصور اصفهانی
- ۹۶ ..... (۳-۷-۱) محبت و عشق
- ۹۷ ..... (۳-۷-۲) آفات
- ۹۹ ..... (۳-۷-۳) نهج‌الخاص و خواجه عبدالله انصاری
- ۱۰۱ ..... (۳-۸) چگونگی ترقی از مقامی به مقامات بالاتر
- ۱۰۳ ..... (۳-۹) ارتباط احوال با مقامات
- ۱۰۴ ..... (۳-۱۰) تبدیل حال به مقام
- ۱۰۶ ..... (۳-۱۱) توبه
- ۱۰۸ ..... (۳-۱۲) نهایت احوال و مقامات
- ۱۱۰ ..... یادداشت‌ها

فصل چهارم: تحولات

- ۱۱۶ ..... (۴-۱) تحولات اساسی در بحث احوال و مقامات
- ۱۱۶ ..... (۴-۱-۱) تحوّل در قرن سوّم
- ۱۱۷ ..... (۴-۱-۲) تحوّل در قرن چهارم
- ۱۲۱ ..... (۴-۱-۳) تحوّل در قرن پنجم

۱۲۳ ..... ۴-۲) جدول تطبیقی احوال و مقامات از نظر عرفا.....

۱۵۱ ..... یادداشت ها.....

فصل پنجم: تحلیل فرضیه‌ها و نتیجه‌گیری

۱۵۳ ..... ۵-۱) تحلیل فرضیه‌ها و نتیجه‌گیری.....

۱۵۳ ..... ۵-۱-۱) تحلیل فرضیه‌ها.....

۱۵۹ ..... ۵-۱-۲) نتیجه‌گیری.....

۱۶۰ ..... ۵-۲) (پیش نهادها.....

۱۶۲ ..... منابع و مآخذ.....

فصل اول:

کلیات

مقدمه:

«احوال و مقامات عرفانی» از مباحث مهم و اساسی در عرفان اسلامی است که به عنوان تجارب شخصی، جایگاه رفیعی را در اقوال و آثار عرفای اسلامی به خود اختصاص داده و در طی قرون متمادی به آن توجه کرده و در آن به تأمل پرداخته‌اند.

هرچند عرفای بسیاری به این موضوع پرداخته‌اند، با وجود اشتراکاتی که بین نظرات آنان به چشم می‌خورد، تفاوتها و اختلافات فراوانی نیز در خصوص تعاریف، تعداد، تقسیم‌بندی‌ها،... دیده می‌شود که مسائل و سؤالاتی را در ذهن انسان بر می‌انگیزد؛ مسائلی همچون: بحث احوال و مقامات از چه زمانی آغاز شده است؟ نخستین کسی که به بحث احوال و مقامات پرداخته کیست؟ منشأ احوال و مقامات چیست؟ چه سیر و تحوّل را پشت سر گذاشته است؟ آیا نقطه و یا نقاط عطفی در سیر آن در قرون مختلف مشاهده می‌شود؟

در این پژوهش، سعی بر آن است که با بررسی اقوال و آثار عرفای مسلمان تا پایان قرن

هفتم، به عمده‌ترین اندیشه‌های آنان در سیر و تحوّل احوال و مقامات دست یابیم.

۱-۱) بیان مسأله:

از مباحث مهمّ و اساسی عرفان و تصوّف، احوال و مقامات است که سالک در طریق وصول به حقّ و کمال حقیقی باید مقاماتی را طی کند و حالاتی را که در درون خود می‌یابد، بشناسد و از آن بهره برد (سجادی، ۱۳۸۱، صص ۷۳۵ و ۶۲). مقامات با مجاهدت به دست می‌آید، و نوعی کسب معنوی و روحانی است؛ اما وقتی سالک را استعدادی و مایه‌ای قلبی هست، جانش معروض حال می‌شود و این احوال دیگر به کسب و مجاهده نیست و موهبت خداست و چیزی است که از غیب برجان او وارد می‌شود و مثل برقی است گذران که دل او را نوعی روشنی می‌بخشد و دیر یا زود خاموش می‌گردد (زرّین کوب، ۱۳۸۵، ص ۳۲). «هرچه به محض موهبت، بر دل پاک سالک راه طریقت از جانب حقّ وارد می‌شود، بی‌تعمّل سالک، باز به ظهور صفات نفس زایل می‌گردد، آن را «حال» می‌نامند و چون حال دایمی شد و ملکه سالک گشت، «مقام» می‌خوانند؛ لاقامه السالک فیه» (لاهیجی، ۱۳۷۴، ص ۲۳). ابوالقاسم قشیری نیز گوید: «حال نزد قوم معنایی است که وارد بر قلب می‌شود بدون تعمد و اجتلاب و اکتساب از قبیل طرب و حزن و قبض یا شوق و ترس و غیره پس احوال مواهب‌اند و مقامات مکاسب‌اند، و احوال بدون وجود آیند و مقامات به بذل مجهود حاصل شوند» (سجادی، ۱۳۷۹، ج ۲، ص ۶۸۳). اختلاف اقوال مشایخ در احوال و مقامات از اینجاست که یک چیز را بعضی حال می‌خوانند و بعضی مقام (کاشانی، ۱۳۷۲، ص ۱۲۵). حتی در تعریف، تعداد، ترتیب و تقسیم‌بندی آنها در متون عرفانی تا قرن هفتم هجری ناهماهنگی وجود دارد و مباحث و مطالب عارفان در این باره یکدست و منسجم نیست.

این پراکندگی و اختلاف نظر به اندازه‌ای است که حتی در اینکه برای هر مرحله‌ای در سیر و سلوک چه نام و عنوانی در نظر بگیرند، وحدت نظر وجود ندارد. گروهی آن را برج، چشمه، نور یا مقام نامیده و برخی آن را منزل، میدان و وادی دانسته‌اند. این تنوع آراء درباره تعداد احوال و مقامات بیشتر است و فاصله میان دیدگاه‌های مختلف در این باره به حدی است که عده‌ای آن را در سه مرحله خلاصه کرده‌اند و گروهی تعداد مراحل را بیشتر دانسته‌اند (دهباشی و میرباقری فرد، ۲۰۵، ۱۳۸۶).

این پژوهش با بررسی آثار و اقوال و منابع عرفانی در پی تبیین آن است که به سؤال «احوال و مقامات دارای چه منشأیی است؟» پاسخ دهد و نیز بررسی کند که بعد از پیدایش تا پایان قرن هفتم چه تغییرات و مراحل را از حیث تعریف، تعداد و ترتیب طی کرده و آیا نقطه و نقاط عطفی به عنوان تحول اساسی در آن مشاهده می‌شود یا خیر؟ علاوه بر آن در این پژوهش به شباهت‌ها و اختلاف نظر عرفا در این خصوص و تبیین آن پرداخته می‌شود.

درباره حدود و جوانب پژوهش باید گفت که احوال و مقامات از یک جهت به عرفان نظری ارتباط دارد که از طریق کشف و شهود و اشراق براساس مبانی دین الهی به تفسیر هستی و بیان کیفیت ارتباط خدا و انسان و جهان می‌پردازد، و از جهت دیگر مرتبط با عرفان عملی است که تجربه سیر و سلوکی عارفان را نشان می‌دهد. البته عناوین برخی از احوال و مقامات عرفانی (همچون صبر، توبه، یقین و . . .) در مباحث اخلاقی هم مطرح می‌شود، ولی در این پژوهش صرفاً جنبه عرفانی آن مورد توجه قرار گرفته است.

۲-۱) اهداف پژوهش:

بررسی پیدایش احوال و مقامات.

بررسی سیر تاریخی آن.

شناسایی نقطه عطفها و تحولات مهم و اساسی صورت گرفته در آن.

شناسایی وجوه اشتراک و اختلاف عرفا در آن.

شناسایی افزایش و یا کاهش احوال و مقامات و بررسی علل آن.

شناسایی دیدگاههای عرفای بزرگ در خصوص تأکید بر بعضی از احوال و مقامات.

۳-۱) پرسش‌های پژوهش:

این پژوهش بر آن است که به این سؤالها بپردازد که منشأ احوال و مقامات عرفانی چیست؟

و از زمانی که به عنوان بخشی از عرفان اسلامی مورد توجه عارفان قرار گرفته، دارای چه سیر و

تغییرات و تحولات مهم و اساسی تا قرن هفتم هجری شده و از جانب چه عارفانی بوده است؟

۴-۱) فرضیه‌های پژوهش:

۱- منشأ اصطلاحات احوال و مقامات، آیات قرآن و احادیث است.

۲- اولین کسی که به احوال و مقامات در صدر اسلام پرداخته، حضرت علی (ع) است.

۳- در مورد منازل و مقامات سیر و سلوک اختلاف نظر زیادی در بین عرفا وجود دارد.

۴- درباره عناوین منازل سیر و سلوک اختلاف نظر زیادی در بین عرفا وجود دارد.

۵- اختلاف نظر عرفا در بحث احوال به سبب یافته‌های مختلف حاصل از کشف و شهودهای آنان است.

۶- قرن‌های دوم، چهارم و پنجم هجری، دوران رشد و شکوفایی و بالندگی بحث احوال و مقامات است.

۵-۱- شیوه و روش پژوهش:

شیوهی پژوهش، کتابخانه‌ای و روش آن تاریخی است. در شیوهی کتابخانه‌ای محقق برای جمع‌آوری اطلاعات، محدود به حوزهی مطالعات کتابی، نوشتاری و چاپی است و به توضیح و تفسیر اندیشه‌ها، کتابها و مقالات نویسندگان و نقد و بررسی آراء آنها می‌پردازد. اما مطالعهی تاریخی، مانند هر برنامه‌ی پژوهشی نظام‌مند، دارای دو مرحله‌ی اساسی است: توصیف و تبیین. در مرحله‌ی توصیف، چگونگی پیدایش، بسط و تطوّر امر تاریخی را می‌شناسیم و در مقام تبیین، چرایی این پیدایش، بسط و تطوّر را توضیح می‌دهیم. ابزار عمده در توصیف، منابع و اسناد و اطلاعات است. منابع و اسناد، ممکن است اولیه باشد یا ثانوی و درجه دوم. دسترسی به منابع اولیه صعوبت بیشتری دارد؛ اما دقت تاریخی اقتضا می‌کند که در دست‌یابی به آنها کوتاهی نورزیم.

مسائل اساسی مقام توصیف در مطالعه‌ی تاریخی چیست؟ مسئله‌محور بودن برنامه‌ی پژوهشی اقتضا می‌کند که در مقام توصیف، مسئله‌های خاصّ توصیف را روشن سازیم. مطالعه‌ی

تاریخی در این مقام به بحث از چگونگی امر تاریخی می‌پردازد؛ اما مسائل این بحث کدام است؟

محقق در این مقام با سه سؤال اساسی مواجه است: سؤال نخست، پرسش از چگونگی

پیدایش و شکل‌گیری امر تاریخی است. این پدیده تاریخی به وسیله‌ی چه کسی، در کجا، چگونه و

در چه شکلی رخ داده است؟ شناخت پیشینه‌ی حادثه، در این مرحله از مطالعات تاریخی سودمند است. با مسامحه، این مرحله از مطالعه‌ی تاریخی را می‌توان «آغازشناسی» و «بسترشناسی» نامید. سؤال دوم که آغازگر مرحله‌ی دیگری از توصیف تاریخی است، پرسش از چگونگی تطّور امر تاریخی پس از پیدایش است. حادثه‌ی تاریخی چگونه بسط یافت؟ چه شکل‌هایی پیدا کرد؟ چه نظریات و دیدگاه‌هایی درباره‌ی آن ارائه شد؟ این مرحله از توصیف را می‌توان «مسیرشناسی» نامید.

سومین سؤال، جستجو از وضعیت فعلی و یا انجام حادثه است. این حادثه‌ی تاریخی، در نهایت، به معنای مطلق یا نسبی کلمه، به کجا انجامیده است؟ وضعیت نهایی و آخرین بسط و تحوّل آن چگونه است؟ پیش‌بینی وضعیت آینده‌ی حادثه نیز که عده‌ای بر ضرورت آن در تحقیقات تاریخی تأکید دارند، در همین پرسش مندرج است و باید گفت در هر سه مرحله، فراتر از گزارش و نقل، محتاج تحلیل، بازسازی و نقد است.

یکی از کارهایی که از پژوهش تاریخی می‌توان توقع داشت، تبیین رویدادها و حوادثی است که موضوع تحقیق قرار گرفته است. مسائل اساسی مقام تبیین چیست؟ در مقام تبیین تاریخی نیز با سه مسئله‌ی عمده مواجهیم که هریک از آنها ناظر به یکی از مسائل عمده‌ی مقام توصیف است و مانند آن.

۶-۱- چگونگی انجام پژوهش:

پژوهش حاضر، با توجّه به اهمیّت جایگاه بحث «احوال و مقامات عرفانی» در عرفان اسلامی، بر آن است تا با کنکاش در آیات و روایات و همچنین کتبی که از عرفا تا پایان قرن هفتم هجری